

Matshalatshala ma Vulandzelelanawu ma SARS ma Tswala Mihandzu no Seketela Mivuyelo ya Kahle ya Xibalo Handle ka Swiyimo swo Tika swa Ikonomi

Tshwane, 2 Dzivamisoko 2024 – Vukorhokeri bya Xibalo bya Afrika-Dzonga (SARS) byi tsakile ku tivisa mbuyelo wa masungulo wa nhlengeleto wa xibalo wa lembeximali ra 2023/2024.

SARS yi tumbuluxiwile hi 1997 naswona yi hlanganisiwa na xidemokirasi xa tiko, lexi sweswi xi nga na 30 wa malembe hi vukhale. Xileriso xa SARS xa xinawu, xi humeseriwa ehandle ngopfu tanihi Tirhelovutinyiketeri, swi na nkoka ku humelerisa xitshembhiso xa xidemokirasi xa Afrika-Dzonga. Hi le ku humeleriseni ka Xivono xa hina xa 2020-2025 xa SARS yo TLHARIHA, ya ximodeni leyi nga tshembiwaka no naveriwa hi hinkwavo. Ku sukela yi tumbuluxiwile, SARS yi hlengeletile R21.6 trillion eka nete ya timali ta tiko ta xibalo. Nhlengeleto wa timali ta tiko ta xibalo wu engetelekile ku sukela eka R114 billion hi 1996, eka mpimo wa nkulo wa lembe lowu vuyelelaka wa 9.9% na mpimoxikarhi wa mpimaxiave wa xibalo-eka-GDP wa 22.2%. Ku vekela leswi eka vonelo, mihlengeleto ya hina eka masiku ma bindzu ma mune mo hetelela eka lembe leri ra swa timali yi vi le ntsengo wa R114 billion (ntsengo lowu hlengeletaweke hi 1996 eka lembe hinkwaro).

Emakumu ma Nyenyankulu 2024, SARS yi hlengeletile rhekhodo ya giroso ya ntsengo wa R2.155 trillion, engetelo wa lembe-na-lembe wa 4.2% ehenhla ka GDP yitsongo ya 4.9%. SARS yi vuyiserile R414 billion eka vahakelaxibalo, vuyiselo wa mali wa le henhla swinene, loko ku fananisiwa na R381 billion eka lembe leri nga hundza, leswi kombisaka nkulo wa 8.6%. Leswi swi yisa ntsengo wa nete lowu hlengeletaweke eka R1.741 trillion, lowu nga R10 billion ku tlula mpimaniso lowu pfuxetiweke na R54 billion ku hundza R 1.687 trillion ya lembe leri nga hundza.

Mivuyiselo ya VAT yi ri yoxe yi ve ntsengo wa R343 billion, leswi kombisala nkulo wa 7.5% ku sukela lembe leri nga hundza. Mivuyiselo ya mali lembe leri yi kombisa kwalomuya ka 6% eka GDP. SARS yi tsakile ku va yi kongomisile R120 billion na R37 billion eka mivuyiselo ya mali eka tiSMME na vanhu, hi ku landzelelana. SARS yi twisisa mbevukiso lowu mivuyiselo ya mali yi yi tisaka loko mabindzu na vanhu va xoteriwa hi mali.

"Hiletlhelo hi tsakile leswaku R414 billion yi vuyerile emavokweni ma vahakelaxibalo yi kahle eka ikhonomi, Ndzi tshama ndzi vilerisiwa mayelana na vuxisi na nxaniso wa vuyiselo wa timali" ku vula Khomixinara wa SARS Edward Kieswetter. Eka lembe leri xoperiwaka, SARS yi siverile nkholukelohandle wa R101 billion eka mivuyiselo ya timali leyi nga pfumeleriwangiki.

- Loko ku fananisiwa na lembe ra swa timali ra 2022/23, timali ta tiko ta xibalo hinkwato ti engetelekile hi R54.2 billion (3.2%), leti fambisiweke hi Swibalo swa Malinghena swa Munhu yena N'wini (R49.5 billion [8.2%]) endzhaku ka ndziriso lowu nga henhla ku tlula lowu pimanisiweke wa vatirhi, ku katsa na VAT ya le henhla ya laha kaya (R39.3 billion [8.1%]).
- Nete ya Xibalo xa Malinghena xa Munhu yena N'wini, lexi hoxaka xandla hi 37.3% eka xibalo hinkwaxo, yi kurile hi R49.5 billion (8.2%) hi 2023/24, tanihileswi ntholo wu nga antswa lembe-hi-lembe naswona mipimo ya mpimoxokarhi wa tihakelo ta miholo wu antswile ku suka eka mpimoxikarhi wa 6.0% hi 2022 ku ya eka 6.3% hi 2023. Mihlengeto ya PAYE ku suka eka tihakelo ta mihlohlotele na tibonasi, leswi sukaka ngopfunopfu eka sekithara ya timali, swi tlhele swi ndlandlamuxa timali ta tiko ta Xibalo xa Malinghena xa Munhu Yena N'wini.
- Nete ya Xibalo xa Malinghena xa Mabindzu (CIT) yi khwanyanile hi R31 billion (-8.9%) hi 2023/24, hiletlhelo sekithara ya mugodi yi vonile nchiko wa R42 billion, nkhwanyano wa 49.0% ehenhla ka lembe leri nga hundza. Ku hoxa xandla ka CIT eka mabindzu lamakulu ku khwanyanile hi 17.5%, lokohiletlhelo ku hoxa xandla ku suka eka mabindzu lamatsongo ku engetelekile hi 8.8%. Mihlengeto ya CIT yi hoxile xandla hi 18.0% eka xibalo hinkwaxo.
- Nkulo wa nete ya Xibalo xa Mixavo (VAT) wa R25.4 billion (6.0%) wu averiwile hi la ku kulu eka VAT ya laha Kaya (yi yi le ehenhla hi R39 billion [8.1%]), VAT ya Ntundzo (yi yi le ehenhla hi R10.0 billion [3.9%]), na nkholukelohandle wa le henhla wa Mivuyiselo ya Timali ya VAT (R23.9 billion [7.5%]).

SARS yi tinyiketerile ku endla swi nonoha no durha eka vahakelaxibalo lava tsandzekaka hi vomu ku fikelela swiboho swa vona. Phurogireme ya vutandzelelanawu ya SARS yi hoxile xandla hi R293.7 billion emakumu ka

Nyenyankulu (masungulo). Lowu i engetelo wa R61.9 billion (26.7%) ku sukela eka R231.8 billion ya lembe leri nga hundza.

Phurogireme ya Vulandzelelanawu yi tirhisa switiviwa, vutlharinkantumbululo, na tihlayohlayo to dyondza hi michini ku lwa na vugevenga na nkavulandzelelanawu hi vomu. Tisisiteme leti ti tlhela ti tiyisisa leswaku a ku na mivuyiselo ya timali leyi nga nawini leyi aleriwaka, lokohiletlhelo ku siveriwa mivuyiselo ya mali leyi nga pfumeleriwangiki na ya vuxisi. Swikombiso swa ku humelela ka Phurogireme ya Vulandzelelanawu hi leswi:

- R91.3 billion eka xikweleti lexi hlengeletawe ku suka eka tikheyisi ta 2.6 million, ku katsa na R420 million ku suka eka 895 000 ya mitlheriso leyi kayiveleke.
- Mipaluxo hi Ntsakelo yi hoxile xandla hi R3.5 billion, leyi endliweke hi 1 435 ya swikombelo leswi hetisisiweke.
- Laha vahakelaxibalo va nkarhinyana va nga hakelela ehansi swibalo swa vona (Ndzimana 19[3]), SARS yi hlengeletile R19.3 billion ku suka eka ku tlula 28 000 wa tikheyisi ta vanhu, tiSMME, na mabindzu lamakulu.
- Tioditi to Hlawuleka na Milavisiso swi siverile mikhulukelohandle leyi nga riki enawini ya R5.7 billion, kwalaho tioditi ku suka eka xiphemu xa Mabindzu Lamakulu na Vanhu ti hoxile xandla hi R23 billion ku suka eka tikheyisi ta 341.
- Milavisiso ya vugevenga bya mitlawa yi hoxile xandla hi R20.1 billion, yi fambisile 147 ya milavisiso ya masungulo leyi endliweke hi swileriso swa nhlayiso no wisa xikimi xin'we lexi fambisaka mikhuluko ya swa timali leyi nga riki enawini ku sukela eka fole ku ya eka nsuku.
- Hetisile 230 000 ya Mikambelo ya Vulandzelelanawu ya Khasitomo na Minghenelelo loko ku fananisiwa na 235 000 ya mikambelo ya lembe leri nga hundza. SARS yi hlengeletile R8.4 billion eka mihlahluvo leyi xakelanaka na Khasitomo, leswi fikeleriseke eka humeso wa mapapila ma swikoxo. Hi hlengeletile swikweleti leswi kayiveleke swa ntsengo wa R2 billion. Hi lwile na swikoxo leswi nga pfumeleriwangiki leswi xakelanaka na Xikimi xa Nhlohlotelelo wa Swirhumelwamatiko mambe swa VAT swa ntsengo wa 92 million. SARS yi tlhele yi hetisa 6 550 wa Mitekelo ya Khasitomo ya ntsengo wa R6.6 billion.
- Ntirho lowu koxometiweke lowu tekiweke ku fambisa wu katsa ku sivela vuxisi bya mpfuto wa xibalo, mivuyiselo leyi nga pfumeleriwangiki na ndzinganiso wa

xikweleti. Ntirho lowu wu ri woxe wu hoxile xandla hi R101 billion no ololoxa 1.8 million wa tikheyisi. SARS yi tshama yi vilerisiwa mayelana na mixungeto ya mivuyiselo ya timali ya le henhla yo nonoha, mhaka leyi hi nga ku yi ololoxeni.

SARS yi le ku endleni ka mihumelelo eka kungu ra yona ra ntengiso leri fambisanaka na xikongomelo xa kungu ra hina xo nyika nhlamuselo na ntiyisiso eka vahakelaxibalo, ku tiyisisa nhlamuselo ya kahle ya milawu ya xibalo kumbe ya Khasitomo. Eka lembe leri nga hansi ka nxopaxopo, SARS:

- Yi nyiketile miahluo ya 110, laha 94 wa tikheyisi ti humeleleke, leswi fikiseke eka mpimo wa humelelo wa mitengo wa 84%.
- SARS yi endlile milavisiso ya vugevenge ya 871 leyi tirhanaka na Xibalo xa Malinghena, VAT, na PAYE. SARS yi nyiketile mikumo ya 294 ya tikheyisi leti eka Xiyenge xa Vuchuchisi xa Rixaka. Makumenhunguntlhanu wa tikheyisi ti hetisisiwile hi ku kuma mivanyiso yo va na nandzu na ku khotsiwa ka ntsengo wa 49 wa malembe, na mpimo wa swigwevo wa 95%.

Ku tlula ntlhanu wa malembe lama nga hundza, ku lawuriwa ka mfumo hi mavandla ma le tlhelo ku siyile SARS emahlomulweni no khumbeka hi ndlela yo biha. Hi sungurile rendzo ro anakanya nhlango hi vuntshwa. SARS yi le ku humeleleni eka xikongomelo xa yona xa kungu xo aka sisiteme ya xibalo na Khasitomo leswi seketeriweke hi vulandzelelanawu bya ntsakelo. Hi le ku loteni ka tshaku ra hina ku vhumbunula no lwa na nkavulandzelelanawu hi vomu.

Ku aka SARS hi vuntshwa swi katsile ku anamisa tshaku ra xibalo; ku hlohotela no antswisa ndhavuko wa vulandzelelanawu bya ntsakelo na vuakitiko bya swa timali; no hlayisa mahlangano mo rhelela ma vanhu, switiviwa, na thekinoloji ku phakela xileriso xa hina. Hi le ku tirheni na vakhumbeki hinkwavo eka mbangu wa xibalo ku aka vutshembeki na vutitshembi eka SARS. Hi khensa matshalatshala lama, hi le ku voneni ka mivuyelo ya kahle:

- Rhejisitara ra xibalo ri kurile hi 411 00 wa tikhamphani, laha ta 1 500 ti nga hoxa xandla hi R214 million eka giroso ya timali ta tiko eka lembe xoperiwaka.
- 39 900 wa vathori vantshwa va titsariserile PAYE hi ntsakelo, laha 19 000 ya vona va hoxeke xandla hi R2.7 billion eka xibalo xo engetelela, leswi endleke ntsengo wa R3.4 billion eka lembe leri xoperiwaka.

- 57 700 wa Van'waswimawusa va VAT vantshwa va humelerile eka rhejisitara ra xibalo, laha 14 200 ya vona yi nga hoxa xandla hi R4.4 billion eka giroso ya xibalo eka lembe leri xoperiwaka.
- Rhejisitara ra xibalo ri kurile hi 1.1 million wa vanhu.

Khomixinara wa SARS, Ttn. Edward Kieswetter, u te:

Nhlengeleto wa xibalo wa R21.6 trillion wu kombisa nkulo wo vuyelela wa 9.9% hi lembe ku sukela ku tumbuluxiwile SARS hi 1997. Leswi swi nyiketile mali eka xidemokirasi xa le Afrika-Dzonga no khumba vutomi bya mamiliyoni lava a va fanele va haganeka handle ka nseketeko wa mfumo na vukorhokeri. Hina, lava hi nga na nkateko wo tirha eka SARS, ha tinyungubyisa hi mihumelelo leyi hikuva matshalatshala lama ma hoxa xandla hi ku kongoma eka ku aka rixaka no hlayisa xidemokirasi xa hina.

U engeterile leswaku mihumelelo ya xibalo eka 30 wa malembe lama nga hundza a yi ta va yi nga kotekangi loko a ku nga ri swinakulobye leswi tirhaka kahle no vuyerisa leswi tumbuluxiweke hi ku tirha na vakhumbeki lava landzelelaka nawu eka mimbangu ya xibalo na Khasitomo. Swinakulobye sweswo swi phakela mivuyelovugimakulu eka vahakelaxibalo, vaxavisi, mfumo, na vaakitiko.

Khomixinara Kieswetter u yi le emahlweni a ku, "Makumukumu, hi tiyisisa ntirho wa vatirhi va hina hi vuvekisi eka sayense ya switiviwa, thekinoloji na vutlharinkantumbuluko, eka kungu ro endla hetisiso wa swiboho swa xibalo wu va phurosese yo rhelela".

"Ndzi tsakela ku humesela ehandle ku khensa eka vaaki hinkwavo va Afrika-Dzonga, ngopfungopfu vahakelaxibalo lava landzelelaka ku katsa na vatirhi va SARS ku va va hoxile xandla eka mbuyelo lowu wa nkoka wa xibalo", ku hetisile Ttn. Kieswetter.

Mayelana na vuxokoxoko hi xitalo, tihlanganise na SarsMedia@sars.gov.za